

6. Тарусина Н.Н. Семейное право. Учеб. пособие. - М.: ПРОСПЕКТ, 2001. - 221 с.
7. Бутова Е. А. Договорный режим имущества супругов: особенности и проблемы применения // Science Time. 2015. - № 9 (21). С. 48–54.
8. Алиханова Г.А. Правовое регулирование имущественных отношений супругов в Республике Казахстан. // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2010. – 2(12). – С.63-70
9. Лапаева А. В. Брачный договор как способ защиты прав супругов в международном пространстве // Право: история и современность.- 2019. - № 2. - С.80 – 87.
10. Амренова А.Б. Брачный договор в Казахстане https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31980537&pos=25;-30#pos=25;-30
11. Пчелинцева Л.М. Семейное право России. – М.: Норма-Инфра-М, 2000. – 458 с.

ЖЕТІМ БАЛАЛАР МЕН АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАМҚОРЛЫҒЫНСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАРДЫ ОРНАЛАСТЫРУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ ҚОРҒАНШЫЛЫҚ ПЕН ҚАМҚОРШЫЛЫҚТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Акимжанова М.Т., PhD доктор, қауымдастырылған профессор, Е.А. Бөкетов
атындағы ҚарУ заң факультеті*

Иманбекова Н., заң факультетінің магистранты, Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ

*«Балаларға ерекше назар аудару керек.
Олардың әл-ауқаты-мемлекетіміздің табысты
болашағының сенімді кепілі».*
Президент Қасым-Жомарт Тоқаев.

Отбасылық-неке заңнамасының негізгі бастауларына арналған «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 2-бабына сәйкес отбасылық-неке қатынастарды реттеу балаларды отбасылық тәрбиелеу, олардың әл-ауқаты мен дамуына қамқорлық жасау, кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін басымдықпен қорғауды қамтамасыз ету қағидаларына сәйкес жүзеге асырылатыны айқындалған. [1] Ата-анасының қамқорлығынан айырылған балаларға ерекше назар аудару қажет. «Бала құқықтары туралы» Конвенцияның 20-бабына сәйкес «..өз отбасылық ортасынан уақытша немесе тұрақты түрде айырылған немесе өзінің мүддесі үшін осындай ортада қала алмайтын баланың мемлекет беретін ерекше қорғауға және көмекке құқығы бар» деп аталған. [2] Тиісінше, Қазақстан Республикасы осындай балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды және қорғауды қамтамасыз ететін бірқатар іс-шараларды жүзеге асырады.

Осыған байланысты ата-анасының қамқорлығынсыз қалған кәмелетке толмағандардың өміріне қолайлы жағдай жасау мәселелеріне арналған бірқатар институттарды қамтитын Қазақстан Республикасының отбасылық-неке заңнамасына жүктелген. Балаларды орналастырудың басым нысаны-баланы отбасына тәрбиелеуге беру. Сондықтан, баланы отбасына да, баланы қадағалау мен тәрбиелеуді қамтамасыз ете алатын ұйымға беру деп түсіну керек. Отбасы жағдайындағы тәрбие және осы тәрбиенің нысандары Қазақстан Республикасының отбасылық-неке заңнамасында айқындалған. Балалар ата-аналарының қамқорлығынан айырылған кезде (бұл әр түрлі себептерге байланысты болуы мүмкін), қорғаншылық және қамқоршылық функцияларын жүзеге асыратын органдар олардың орналастыру нысандарын таңдауға міндетті. Отбасы

тәрбиесінің нысандары бала асырап алу, қорғаншылық немесе қамқоршылық, қабылдау немесе патронаттық отбасына беру болып табылады.[1]

Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастыру мәселесі тарихи тұрғыдан мемлекет пен қоғамның назарын аударды. Соңғы жылдары бұл мәселе ерекше өзектілікке ие болды. 2012 жылы біздің еліміз маңызды стратегиялық мақсат қойды - 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіру. «Қазақстан-2050: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Стратегиясында жаңа әлеуметтік саясаттың маңызды бөлігі әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғау болып табылатыны атап көрсетілген.[3] Статистикалық деректер бойынша Қазақстанда 22 692 жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар тіркелген. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың жалпы санынан (22692), оның ішінде 16402 бала, патронаттық тәрбиеде 1816 бала, денсаулық сақтау жүйесінің органдарында – 298, әлеуметтік қорғау жүйесінің органдарында – 610, білім беру жүйесінің органдарында – 3168 бала бар.[4]

Қамқоршылық немесе қорғаншылық - кәмелетке толмаған балаларды орналастырудың кең таралған құқықтық нысандары. Бұл жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың бұл нысандары бір жағынан отбасында тұруға жақын, екінші жағынан әлеуметтік қамқорлыққа мұқтаж азаматтың тағдырын неғұрлым қолайлы түрде анықтайтындығына байланысты- азаматтың құқықтары мен мүдделерінің сақталуын бақылауды қамтамасыз ететін үлкен оң әлеуетке ие және мемлекет кепілдік берген конституциялық құқықтарды қамтамасыз етудің дәстүрлі институттарының бірі болып табылады.[5] Қазіргі уақытта бірқатар себептер бар, атап айтқанда жас, денсаулық жағдайы, психикалық және психикалық даму және т.б., осыған байланысты ерекше назар аударуды қажет ететін азаматтардың құқықтарын қорғаудың қолданыстағы тәртібін өзгерту бойынша мемлекет саясаты белсенді түрде жүргізілуде.

Бұл институт мемлекеттік органдардан тиісті тұлғаларға үйлесімді дамыған қоғамда және тұрақты экономикада негізделген негізгі проблемалардың ауыртпалығын қамтамасыз етеді. Мемлекет үшін қамқоршылықтың немесе қорғаншылықтың айқын артықшылықтары олардың іс жүзінде кең таралуына әкелуі мүмкін, бірақ жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың көпшілігі әлі де арнайы балалар мекемелерінде. Іс жүзінде қорғаншылықты немесе қамқоршылықты кеңінен қолданудың болмауы, әдетте, осы әлеуметтік институттың мемлекеттік қолдауының жеткіліксіздігімен байланысты. Алайда, заңнамадағы соңғы өзгерістер осы ережені өзгертуге, балалар үйлерін және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың отбасылық нысандарын жоюға бағытталғаны қуантады.

Қазіргі уақытта елде қамқоршылар мен қорғашылар міндеттерін өтеусіз орындаған кезде мемлекет қорғаншы немесе қамқоршы болғысы келетін адамның белгілі бір материалдық мүдделерін іс жүзінде пайдаланады. Әр жолы мемлекет балаларды бірінші кезекте қоғамның «ішкі қорлары» есебінен ұйымдастыруға тырысады, өйткені балаларды толық мемлекеттік қамтамасыз ету үлкен шығындарды талап етеді. Сондықтан қорғаншылықтың немесе қамқоршылықтың өтеусіз нысаны бүгінде үлкен сұранысқа ие. Алайда, Ю.Беспалов атап өткендей, осы нысандағы қамқоршылық балаларды орналастырудың ең көп таралған түрі. [6, 210] Кәмелетке толмағандарды қамқорлыққа алу қажеттілігі объективті түрде негізделген және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар санының тұрақты өсуі жағдайында оларға қатысты қорғаншылық пен қамқоршылық қатынастарын құқықтық реттеу ерекше мәнге ие болады. Сондықтан, отбасынан және ата-анасының қамқорлығынан айырылған балаларды орналастыру үшін заңнамаға енгізілген барлық өзгерістерді кешенді талдау қажет, өйткені кәмелетке толмағандарға қорғаншылықты анықтаудың құқықтық алғышарттарын кеңейту, оның жолындағы негізсіз кедергілерді жою және сол арқылы жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың мүдделерін барынша оңтайлы түрде қамтамасыз ету қажет деп санаймыз.

Қазіргі уақытта қорғаншылық және қамқоршылық институтының мәселелері заң ғылымының назарына лайық, өйткені бұл құқықтық институт ұзақ уақыт бойы егжей-тегжейлі зерттелмеген. Жақында ұлттық құқық жүйесіндегі отбасы құқығының орны туралы көзқарастар өзгерді, стандартты емес шарттарды қолдану жиілеп кетті, мемлекеттің азаматтық-құқықтық қатынастарға қатысу аясының кеңею үрдісі байқалды, қызмет теориясы белсенді түрде әзірленуде. Қазақстан Республикасының Үкіметі мемлекеттің қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыру қағидаларын бекітті. [7] Мемлекеттің қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асырудың осы қағидалары «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Кодексіне сәйкес әзірленді. [1] Осы нормативтік құжатты әзірлеу кезінде Ресейдің және шетелдің қорғаншылықты немесе қамқоршылықты құқықтық реттеу саласындағы заңнамасының, атап айтқанда Германия, Франция, Латвия, Беларусь, Украина және басқа мемлекеттердің оң тәжірибесі пайдаланылды. Арнайы қағидаларды қабылдау көптеген мәселелерді шешуге мүмкіндік берді, бірақ жаңашылықтар мен оларды жүзеге асыру механизмі теориялық ойластыруды қажет етеді. Жетім-балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды, сондай-ақ асырап алушы және патронат отбасын оның негізгі түрлері ретінде орналастырудың негізгі нысаны ретінде қорғаншылықты немесе қамқоршылықты тану олардың тиімділік дәрежесін анықтау үшін заңнаманың жаңа ережелерін зерделеуді талап етті.

Бұл институттың құқықтық табиғаты туралы мәселе әлі де заңды пікірталастарды тудырады, атап айтқанда: бұл азаматтық-құқықтық, отбасылық-құқықтық немесе кешенді институт па? Азаматтық және отбасылық заңнаманың өзгеруіне әкелген қамқоршылық жүйесінің соңғы реформасы көптеген жаңа мәселелерді тудырды және зерттеудің өзектілігін арттырды. Ұзақ уақыт бойы қамқоршылық немесе қамқоршылық институт ретінде азаматтық және отбасылық заңнамада тәуелсіз орын алды. Біздің ойымызша, қамқоршылық пен қамқоршылық көбінесе отбасының қабілетсіз немесе кәмелетке толмаған мүшесіне қорғаншылық немесе қамқоршылық Орнатылатын отбасылық-құқықтық қатынастарға негізделген. Алайда, жүргізілген реформаның нәтижесінде осы институттың азаматтық-құқықтық белгілері басымдыққа ие болды. Кәмелетке толмаған азаматтарға қорғаншылық пен қамқоршылықты белгілеу, жүзеге асыру және тоқтату ерекшеліктері «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының кодексінде айқындалады. Осылайша, жалпы ережелер азаматтық заңнамамен, ал ерекшеліктері отбасы заңнамасының нормаларымен анықталады.[8,12]

Қазіргі уақытта қорғаншылық және қамқоршылық туралы негізгі нормалар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде қамтылған, ол сонымен бірге қорғаншылықта немесе қамқоршылықта болған кәмелетке толмағандарды тәрбиелеуге қатысты қорғаншылар мен қамқоршылардың қызметі отбасы құқығын реттеудің мәні болып табылатынын белгілейді. [1] Қазақстан Республикасының қолданыстағы азаматтық заңнамасында қорғаншылық және қамқоршылық туралы нормалар әртүрлі институттардың құрамына кіреді: азаматтардың әрекетке қабілеттілігі, өкілдігі, мәмілелері, зиян келтіру салдарынан туындайтын міндеттемелері. Сонымен қатар, азаматтарға қорғаншылық пен қамқоршылықты белгілеу және тоқтату туралы жалпы ережелер бар. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 22, 23-баптарына сәйкес қорғаншылық кәмелетке толмағандарға, сондай-ақ сот, мысалы, психикалық ауытқушылықтың себебі бойынша заңды әрекетке қабілетсіз деп таныған азаматтарға, қамқоршылық он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандарға, сондай-ақ алкогольдік ішімдіктерді немесе есірткі құралдарын теріс пайдалану салдарынан сот іс-әрекетке қабілеттілігімен шектелген азаматтарға белгіленеді. Осылайша, қамқоршылық пен қамқоршылықтың негізгі айырмашылығы-олардың қамқоршыларының әрекет

қабілеттілігінің көлеміне сүйене отырып, заң қамқоршылар мен қамқоршыларға жүктейтін азаматтық-құқықтық міндеттердің көлемі. [9]

Сонымен, «қамқоршылық» және «қорғаншылық» терминдері, көбінесе «қамқоршылық» деген біртұтас ұғымға біріктіріліп, ең алдымен, олардың азаматтық қабілетсіздігіне байланысты ерекше құқықтық қорғауды қажет ететін кәмелетке толмаған азаматтардың орналастыруын білдіреді. Бұл тұрғыда қорғаншылық пен қамқоршылық азаматтардың жетіспейтін әрекетке қабілеттілігін өтеу құралы болып табылады. Дәл осы дәрежеде қамқоршылық және қамқоршылық институты әлеуметтік және құқықтық институт ретінде дамыды. Басқаша айтқанда, қорғаншылық және қамқоршылық институтының негізгі мақсаты әрқашан толық азаматтық қабілеті жоқ адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болды. Егер қорғаншылық пен қамқоршылықты кәмелетке толмаған азаматтарды орналастыру нысаны ретінде анықтасак, онда орналастыру әлеуметтік және құқықтық әл-ауқат құру, кәмелетке толмаған азаматтардың құқықтары мен мүдделерін үшінші тұлғалардың бұзушылықтарынан қорғау деп түсіну керек. Бұл бекітудің дәлелі Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 382 қаулысымен бекітілген «Мемлекеттің қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асыру қағидаларында» қамтылған нормалар болып табылады, онда қорғаншылық пен қамқоршылықты құқықтық реттеудің мынадай міндеттері тұжырымдалған: қорғаншылық пен қамқоршылықты белгілеуге мұқтаж адамдарды уақтылы анықтауды қамтамасыз ету және оларды орналастыру; қорғаншылық пен қамқоршылықты және заңды мүдделерін қамтамасыз ету; қамқорлықтағы адамдардың лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету және т. б. [7]

Соңғы уақытта Қазақстан Республикасындағы қорғаншылық және қамқоршылық институты осы саланы реттейтін бірқатар нормативтік-құқықтық актілердің қабылдануының арқасында елеулі өзгерістерге ұшырады. «Неке (ерлі-зайыптылық) туралы» Қазақстан Республикасы кодексінің, «ҚР Бала құқықтары туралы» ҚР Заңының [10], «Мемлекеттің қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асыру қағидаларының» және басқа да нормативтік актілердің мазмұнынан заң шығарушы осы салада мемлекеттік реттеу қағидаларын тұжырымдағанын, қорғаншылық және қамқоршылық органдарының құқықтары мен міндеттерін айқындағанын, қамқоршылар мен қамқоршылардың құқықтық мәртебесі, қорғаншылық пен қамқоршылықты белгілеу және тоқтату рәсімдері реттелген. Қорғаншылық пен қамқоршылықтың негізгі мәселелері заңнамалық емес, заңнамалық реттеуге лайық. Бұл мәлімдеме кәмелетке толмағандардың субъективті азаматтық құқықтарын қамтамасыз етудегі қорғаншылық және қамқоршылық институтының ерекше рөлінен туындайды.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Қазақстан Республикасында оның дамуының қазіргі кезеңінде жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар сияқты балалардың әлеуметтік санаты олардың өмірінің әртүрлі аспектілерінде мемлекет тарапынан назардан тыс қалмайды және қолдаусыз қалмайды деген логикалық қорытынды жасауға болады. Бірақ жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға қатысты мемлекет жүргізіп жатқан саясаттың ауқымды жұмысына қарамастан, біз Қазақстан Республикасында балаларға қатысты мемлекеттің, қоғамның және отбасының жүйелі шоғырландырылған қызметі жоқ деп есептейміз, ал әрбір баланың құқықтарын пәрменді, нақты, практикалық қорғау талап етіледі. Балалық шақтың негізгі мәселелерін талдап қана қоймай, барлық саладағы балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау мәселелері бойынша көптеген мемлекеттік органдардың шешімдеріне әсер ететін уақыт келді. Баланың құқықтарын қорғаудың қолданыстағы жүйесі туындаған салдарлар бойынша жұмыс істейді (жетімдік, қараусыздық, қылмыс және т.б.). Балалардың отбасылық қолайсыздығының алдын алу және оңалту жөніндегі мемлекеттік институттар іс жүзінде жұмыс істемейді, бала құқықтарының айқын бұзылуына барабар реакция жоқ. Мәселен, мысалы, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінде арнайы тарау жетім балаларды қалай

ұйымдастыруға арналған, бірақ баланы отбасынан алып тастауға болмайтын жағдайда жетімдіктің алдын алу, балалардың отбасылық қолайсыздығының алдын алу бойынша рәсімдері көзделмеген. Балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу бойынша шашыраңқы қоғамдық ұйымдардың жұмысы мемлекеттік билік институттары мен жалпы халықтың күш-жігерін біріктірмей тиімсіз.

Әдебиеттер тізімі:

1 «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (2022.14.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102277#activate_doc=2

2 «Бала құқықтары туралы» Конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400_

3 «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>

4 Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар мен жетім балалар. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. <https://bala.stat.gov.kz/deti-sirotiy-i-deti-ostavshiesya-bez-popecheniya-roditelej/>

5 Қазақстан Республикасының Конституциясы. (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды) (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=2

6 Беспалов Ю.Ф. Семейно-правовое положение ребенка в Российской Федерации. - М.; Владимир, 2008. – 345с.

7 «Мемлекеттің қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 382 Қаулысы (2022.26.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31152776#activate_doc=2

8 Томилов А.Ю. Защита прав и интересов несовершеннолетних лиц, находящихся под опекой и попечительством: Автореф. дисс. канд. юрид. наук./- М., 2001.- 21с.; Михеева Л.Ю. Проблемы правового регулирования отношений в сфере опеки и попечительства. Автореф. дисс. докт. юрид. наук. Томск, 2003; Мурзин Р.Л. Формы устройства детей, оставшихся без попечения родителей: семейно-правовой аспект: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. / - М., 2006.- 23с.

9 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2022.24.11. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061#activate_doc=2

10 «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_

SOME FEATURES OF MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT

Aliyeva L.R. Master of Law, Karaganda University named after academician Ye.A. Buketov

Family law is a system of legal norms governing family relations, i.e., personal and related property relations arising between citizens during marriage, kinship, adoption, and the placement in a foster family. Family law regulates a certain type of the public relations – the family relations which arise from the fact of marriage and belonging to a family. The most part of these relations has non-property character, but often they intertwine with the property relations.